

ÚJABB ADATOK VISEGRÁD KORA ÁRPÁD-KORI TOPOGRÁFIÁJÁHOZ

GRÓF PÉTER

Visegrád természetföldrajzi viszonyai nagymértékben meghatározták a település késő népvándorlás kori és kora Árpád-kori topográfiáját. Az összeszűkülő Duna-szoros igen kevésbé volt alkalmas nagyobb lélekszámú, klasszikus nagyállattartó életmódot folytató népesség megtelepedésére, így a hegyek és a Duna által határolt részben ártéri területen mind az avar kor, mind a honfoglalás kor időszakából kevés lelőhelyet ismerünk.¹ A magyarság X. századi megtelepedésére utalnak a falu belterületén, az Apátkúti pataktól kb. 100 m-re DNy-ra előkerült sírok, amelyek közül kiemelkednek egy rangos női temetkezés mellékletei: aranyozott ezüst szív alakú csüngővel ellátott kettős veret, ezüst karperrec, rézgomb, és gyűrű töredékei.²

Visegrád földrajzi fekvése más, elsősorban stratégiai előnyöket jelentett: az Esztergomtől községünkig terjedő Duna szoros K-i lezárása, a már a rómaiak által is ismert és használt, a Szentendrei-sziget csúcsánál levő gázló³ és a feltehetően a mai Visegrád-nagymarosi kompátkelés ill. az Apátkúti patak torkolatának környékén levő révátkelés ellenőrzése és a Várkertben keresztül, a Sibrik domb mellett részben a római nyomvonalon, Ny-ra, Esztergomba tartó út felügyelete.

A szálláshelyét a 970-es években Esztergomba, a másik hasonló adottságú településre helyező Géza fejedelem minden bizonnyal a fenti geopolitikai körülmények ismeretében vonta ellenőrzése alá Visegrád területét, túl azon, hogy ezt székvárosának védelme is megkívánta.⁴ A Sibrik-dombi néhai római katonai tábor még álló falait felhasználva, azokat részben átépítve rendezkedtek be a fejedelmi csapatok Visegrádon. A sibriki castrum kutatása során Soproni Sándor és Szőke Mátyás X. századi házakat, kemencéket és tárológödröket tárt fel a 70-es években. Szent István korától, mint ezt az 1009-es oklevélből tudjuk, a Duna két partján elterülő Visegrád vármegye székhelyének, az ispáni várnak adott otthont a sibriki erősség.⁵ Az ispáni székhely és a főesperesi templom eddigi kutatásának részletezése nem témája a jelen dolgozatnak.⁶ A Sibrik dombtól ÉK-re, a Várkertnek nevezett völgyben az 1055 körül alapított Szent András monostor⁷ mellett egy Árpád-kori falu plébániatemplomát, a körülötte levő temetőt, földbevéjt házakat illetve más objektumokat – kemencéket, ipari célú gödröket tárt fel az elmúlt négy évtizedben Méri István, Soproni Sándor, majd az utolsó tíz évben Kovalovszki Júlia⁸ (1. kép).

1 A Visegrádi-szoros természetföldrajzi jellemzése: Pécsi M., 1959. 108–109., 118–119.

2 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 22. 1969. 53.; Régészeti Füzetek Ser. No. I. 23. 1970. 58.

3 Soproni S., 1978. 72–73.

4 Györffy Gy., 1977. 97.

5 Visegrád vármegye kialakulásáról Györffy Gy., 1973. 263–264.; Györffy Gy., 1977. 182–183.

6 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 25. 1972. 43.; Régészeti Füzetek Ser. I. No. 29. 1976. 48.; Szőke M., 1980. 35–37.; Szőke M., 1986.

7 A Szent András monostorról: Dercsényi-Héjji-Rózsa 1958. 454–455.

8 A várkerti kutatások összefoglalása: Kovalovszki J., 1986. 61–63.

A várkerti falu, amely az egyik lakóház padlójáról előkerült kettágú, szív alakú csüngővel ellátott ezüstveret tanúsága szerint már a X. században létezett Szent István korától az ispáni várnak, az esperességnek illetve a Szent András monostornak tartozhatott szolgáltatásokkal.⁹ A mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas környezet és az ásatások során megfigyelt jelenségek: vasfeldolgozó műhely, színesfém olvasztókemence és más hasonló funkciójú objektumok alapján elmondhatjuk, a település lakói elsősorban ipari tevékenységgel foglalkoztak.¹⁰

A Visegrádtól DNy-ra 2 km-re levő területen a Lepence patak két oldalán, a völgyben és az ártéri részen mintegy 500 m-es körzetben egy Árpád-kori település nyomai kerültek elő az elmúlt másfél évtizedben. A lepencei strandfürdő építéskor Szőke Mátyás XI. századi kemencéket és sírokat mentett meg.¹¹ A patak jobb partján a településből egy földbevéajt lakóházat, öt szabadban levő sütő-főző kemencét és három ipari(?) célra használt gödröt tártunk fel. A terület régészeti kutatása a 70-es évek végén kezdődött, majd 1986-tól a dunai vízlépcső építéssel párhuzamosan, pontosabban annak ütemétől elmaradva folytatódott. A középkori objektumok mellett egy késő neolitikumi, egy késő bronzkori település részletei mellett egy II–III. századi római hamvasztásos temető, egy ebből a korból való őrtorony és kora, illetve késő császárkori településmaradványok is előkerültek.¹²

Az Árpád-kori település sütő-főző kemencéiről már megjelent egy közlemény, ezért most csak az ásatási megfigyelések főbb eredményeit foglaljuk össze.¹³ Tájékoztató – egy kivétellel – az uralkodó széliránynak megfelelő, ÉK-i irányú. Technikai kivitelezésük, megformálásuk szempontjából – az alább részletezendő egyedi sajátosságoktól eltekintve – megegyeznek a korszak hasonló típusaival.

A szinte teljesen épen megmaradt 1. számú kemence száj feletti füstelvezető nyílásának jelenleg nem ismerünk párhuzamát az Árpád-kori szabadban levő kemencék között (1. sz. fotó). Az 1. és a 2. számú, közös előtér-gödörrel rendelkező kemencéknél megkíséreltük használati idejük kronológiát elkülönítését. Az eddig feltárt Árpád-kori településeken, tudomásunk szerint nem ismeretes közös előtérrel rendelkező kemencék egyidejű használata.¹⁴ A lepencei 1. és 2. számú kemencék tájolása csekély mértékben, de eltér. A 2. számú, kisebb méretű kemence erősen pusztult, fenéktapasztását nem újították meg, szája elől hiányoznak a megerősítő kövek.

Feltételezésünk szerint a korábban, rövidebb ideig használt 2. számú kemence mellé később építették az 1. számút, amelynek fenéktapasztását kétszer, szájrésztét összesen négy alkalommal tapasztották le. A 2. számú hiányzó megerősítő köveit minden bizonnyal a nagyobb kemence szájánál használták fel (2. kép). A többi kemence közül kiemelendő még a 4. számú kemence sütőfelületének 5–10 cm-es kövekkel félkörívesen kirakott alapozása, amely az Árpád-korban ritkaságnak számít (3. kép).¹⁵

A római hamvasztásos temető É-i sávja mellett, az 1. és 2. számú kemencéktől 13 m-re került elő a 240x250 cm-es földbevéajt ház, amelynek ÉNy-i oldalát földkitermeléssel bolygatták (6. kép).

9 Kovalovszki J., 1986. 62.

10 Kovalovszki J., 1986. 62–63.

11 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 29. 1976. 71.; Régészeti Füzetek Ser. I. No. 30. 1977. 49.

12 Régészeti Füzetek Ser. I. No. 40. 1987.; Régészeti Füzetek Ser. I. No. 41. 1988. 41.

13 Gróf P., 1989. 57–65.

14 1992 szeptemberében a Nép-vándorlás kor Fialat kutatóinak sátoraljaúj helyi konferenciáján Wolf Mária felhívta a figyelmet Karos-Mókahomok lelőhelyen általa feltárt közös előtérű kemencékre, azok egyidejű használatát hangsúlyozva. Az ásatás eredményeit közlő tanulmányában erről így ír: „Feltehető, hogy a négy kemence gödrét egymásba ásták, de az eredeti gödröket ma már nem lehetett elkülöníteni.” Wolf M., 1991. 584. Bár az Árpád-kori szabadban levő kemencéknél nem zárható ki a közös előtérű egyidejű használat, az eddigi megfigyelések mégis Méri István ezzel ellentétes véleményét erősítik meg. Méri I., 1964. 38–39.

15 Bóna I., 1973. 45–46., 77.

A magasabban fekvő kemencékhez hasonlóan a házat is szétszántották. A hamus pusztulási réteg alatt levő alig 1–2 cm-es töredezett, tapasztott agyagpadlót nem újíították meg. A ház közepén levő erősen hamus, faszenes folt talán szabad tűzhely nyoma lehet. A DNy-i sarokban levő vörös, égett agyagtapasztás-darabok és a felettük rendszertelenül heverő kövek a ház kövel megerősített kemencéjének maradványai lehetnek. A bejárat K-i, ÉK-i irányba nyílhatott, szemben a kemencével. Az objektum erős bolygatottsága miatt csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk a ház szerkezetével kapcsolatosan. Tetőszerkezetre utaló nyomokat csak a ház K-i oldalán észleltünk, ahol két nagyméretű, a D-i sarokban 40x30 cm-es, 50 cm mély, míg az ÉK-i sarokban egy igen nehezen megfigyelhető 80x60 cm-es, 60 cm mély gödröt bontottunk ki. Különösen ez utóbbi tűnik mérete alapján alkalmatlannak tetőszerkezet tartására. Ennek ellenére valószínűnek látszik, hogy a háznak ÉNy felé lejtő féltetős szerkezete lehetett. Talán a gerendalyukak utólag bővítették valamilyen céllal. A ház leletanyaga szegényes, vízszintes és hullámvonal-köteggel díszített kézikoronon készült kerámia töredékeiből, állatcsontból, orsógombból és egy bronz csatpecekből állott.

A római hamvasztásos temető és a késő neolitikum-kora rézkori telep területén több helyen találtunk szórvány illetve objektumhoz köthető Árpád-kori kerámiát. A római temető ÉK-i szélén a 46. sír bolygatásával egy 3,5 m hosszú, vége felé keskenyedő árokszerű gödröt ástak, amelyben salakdarabokat, bronztöredékeket, 2 ép, háromszög szájformájú, félgömb testű öntőtégely és több töredékes darab került elő (7. kép). A sírgödör és az árok találkozásánál 4–6 cm átmérőjű, 5–10 cm mély lyukakat találtunk, szürkés, a talajtól elütő betöltődésükben bronzdarabokkal. A további leletek között vasszögek, lemezdarabok, árszerű(?) vékony szerszám(?) maradványok – restaurálás híján nehéz pontos funkciójukat meghatározni –, valamint bronz szalagdarabok, rögzítők említendőek, valószínűleg a római temető sírjaiból (8. kép). 30 illetve 40 m-re, ÉNy-ra újabb hasonló 260 és 350 cm hosszú 80, 120 cm széles, 20, 25 cm mély objektumokat tártunk fel, betöltődésükben Árpád-kori kerámiát és salakdarabokat találtunk (10. kép).

A három Árpád-kori objektum tájolásában, ÉNy–DK megformálásában jórészt megegyezik. Egymáshoz közel, 40 m-es körzetben ásták őket, a háztól illetve a kemencéktől ÉK-re. Az ipari tevékenység legegységesebben az öntőtégelyes gödörben érhető tetten.

Fémolvasztáshoz szükséges kohót sem itt, sem a másik két objektum környékén nem találtunk, bár ez a terület nagyfokú pusztítottóságával is magyarázható. Az itt előkerült jellegzetes leletek ellenére felmerülhet a kérdés: egyértelműen eldönthető-e a tető-, és más szerkezeti elemekre utaló nyomok híján a 46. sírt is magában foglaló gödör öntőhely funkciója. A kérdés megválaszolásához a néprajzi irodalomból vettünk példákat.

A XV. századból ismerünk forrásadatokat a cigánykovácsokról, s egy 1686-os metszeten munka közben, egyszerű szerszámaival láthatunk egy ilyen mestert.¹⁶ A XVIII. századtól napjainkig cigánykovácsokról, réz, bronz, elsősorban csengettyűöntőkről számos néprajzi adat áll rendelkezésünkre. Ezekből a tanulmányokból kiderül –anélkül, hogy a csengettyűöntés részleteire ki akarnánk térni –, milyen egyszerű felszerelés és szerszámkészlet kellett ehhez a munkához, amely nem feltétlenül igényelt külön e célra épített zárt műhelyt¹⁷ (11. kép).

Roska Márton 1913-ban megjelent dolgozatában párhuzamot vont a cigány csengettyűöntő mester módszere és az őskori bronzöntési technika között (12. kép).¹⁸ Az öntőtégelyes munkagödörben talált apró lyukak a néprajzi tanulmányokból ismert műhelyábrázolások és leírások alapján akár kézi üllő, akár más szerszám rögzítésére is szolgálhattak.

16 *Bodgál F.*, 1965. 521–522. 1. kép

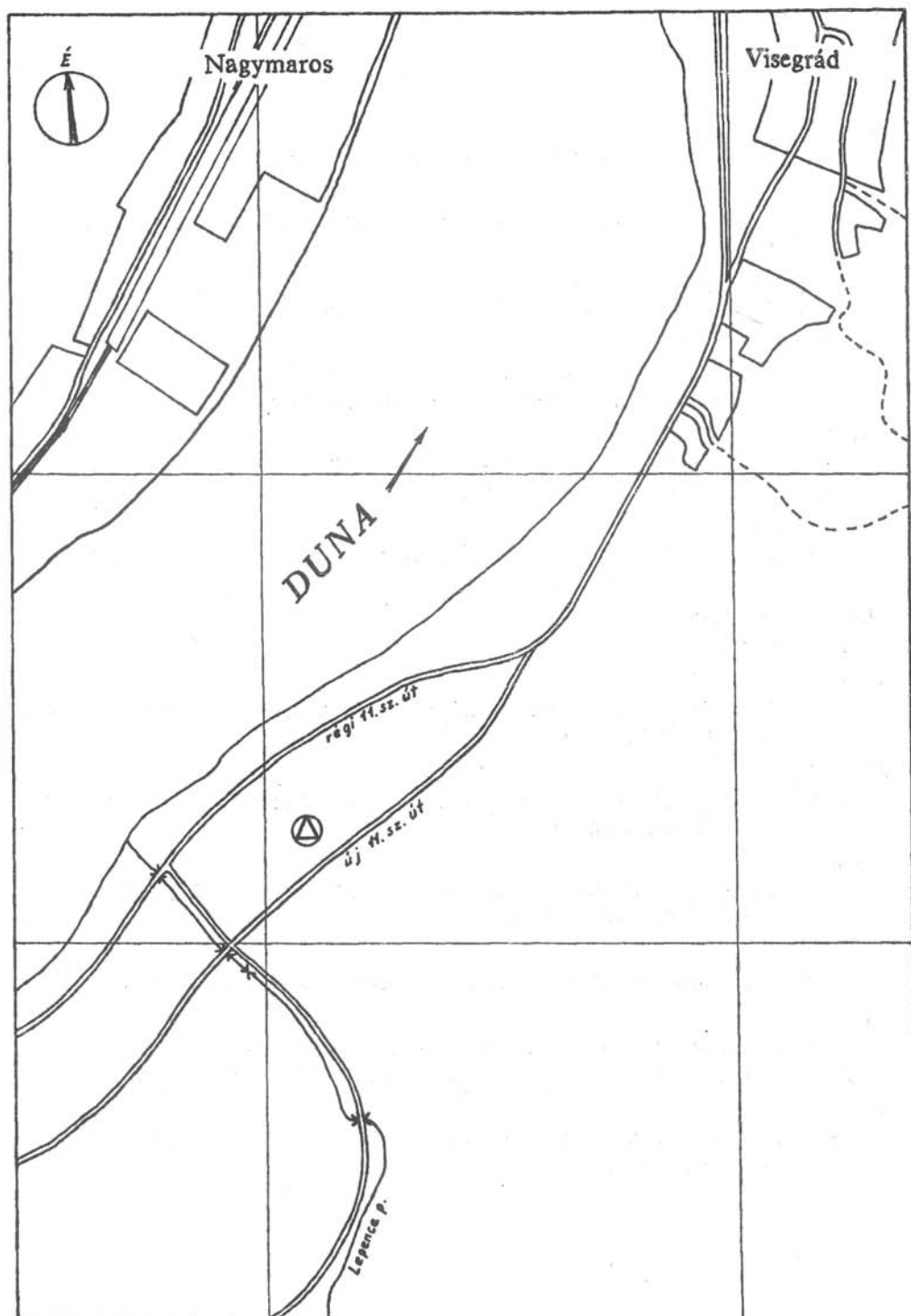
17 *Bodgál F.*, 1965. 521–546.; *Magyar Néprajz* III. 1991. 266–275. 36. ábra a kérdés irodalmát összefoglalva.

18 *Roska M.*, 1913. 219–222.

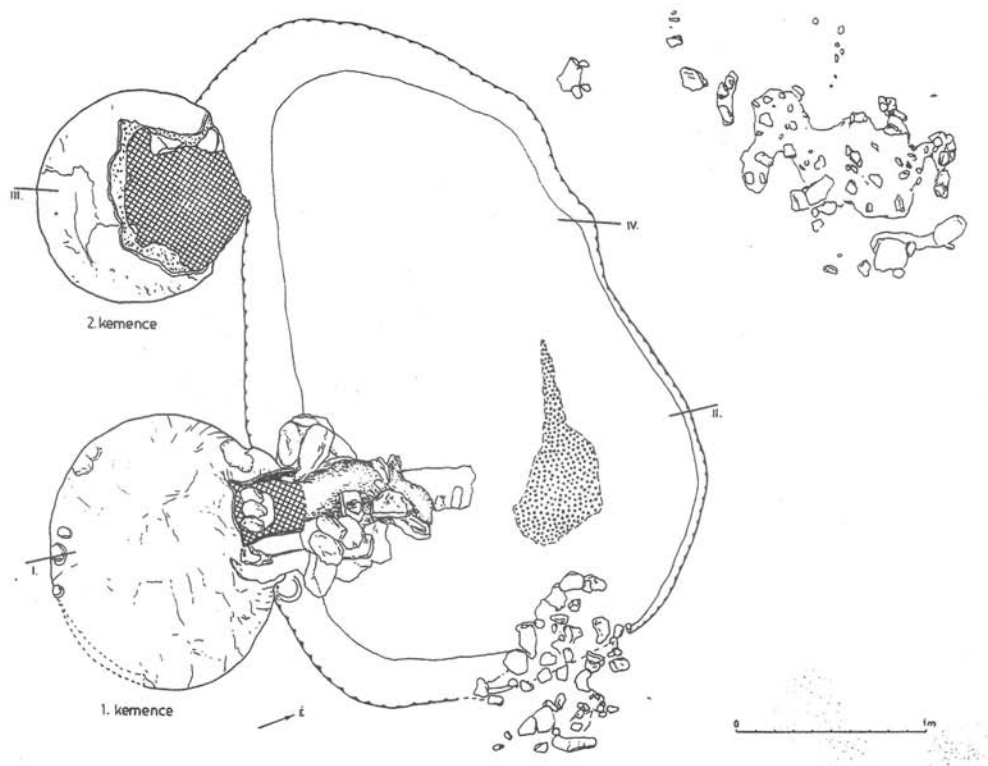
Véleményem szerint, a régészeti megfigyelések és az idevágó néprajzi párhuzamok alapján a lepencei Árpád-kori objektumot biztosan tarthatjuk egy rövid ideig használt színesfém öntőműhely maradványának.

A Visegrád–lepencei Árpád-kori településrész mindegyik objektumára jellemző a csekély használati idő, s az előkerült szerény leletanyag – elsősorban kerámia – alapján feltételezzük, hogy a XII. század végén megszűnik a település élete.

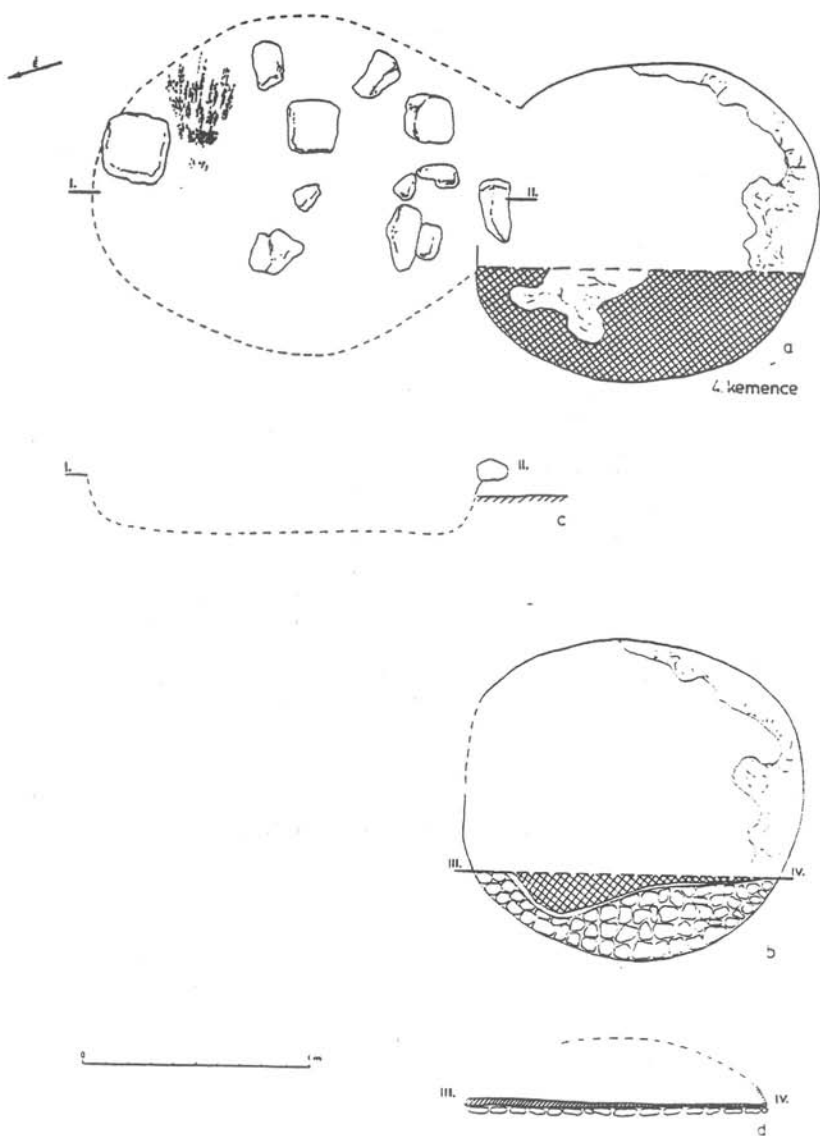
- Bodgál F.*
1965 A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművessége. Ethn. 86. 521–546.
- Bóna I.*
1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Budapest
- Dercsényi D.–Héjj M.–Rózsa Gy.*
1958 Visegrád. In: Pest megye műemlékei I. Budapest
- Gróf P.*
1989 Árpád-kori szabadban levő kemencék Visegrád–Lepencén. In: Dunai Régészeti Közlemények. Magyar Nemzeti Múzeum 57–65.
- Györffy Gy.*
1973 Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Budapest
1977 István király és műve. Budapest
- Kovalovszki J.*
1986 A Visegrád–várkerti Árpád-kori faluásatásról. In: A magyar falu régésze Méri István 1911–1976. Cegléd
- Magyar Néprajz III.*
1991 Budapest
- Méri I.*
1964 Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Régészeti Füzetek Ser. II. Budapest
- Pécsi M.*
1959 A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktana. Földrajzi Monográfiák III. Budapest
- Roska M.*
1913 Csengettyűöntő készülék. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiséggyűjteményéből IV. 1. 219–222.
- Soproni S.*
1978 Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest
- Szűke M.*
1980 A visegrádi várispánsági központ kutatása. Dunakanyar 1980/2. 35–37.
1986 Visegrád. Ispánsági központ. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára
- Wolf M.*
1991 Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről. MFMÉ 1984/85–2. 581–591.

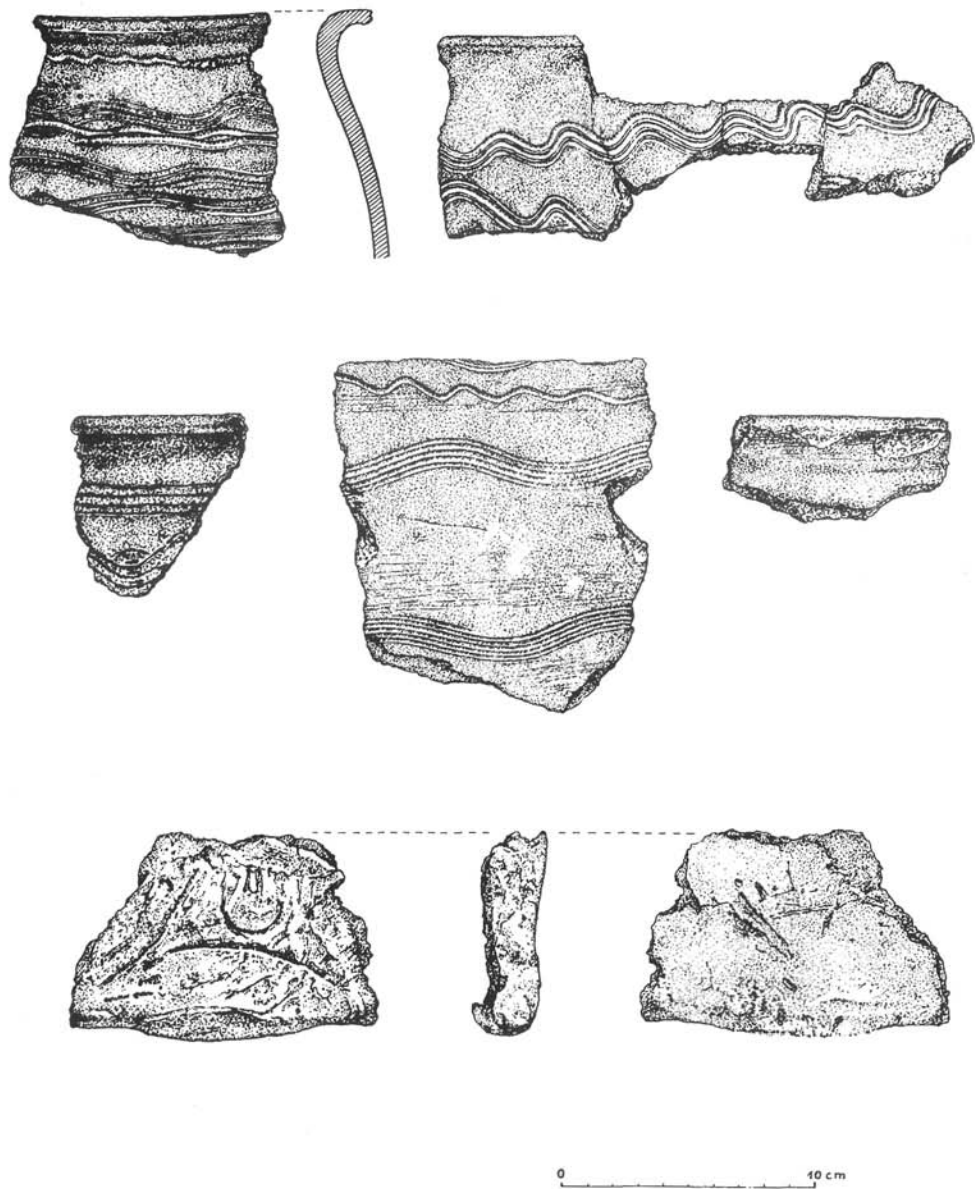
1. kép. A lelőhely helyszínrajza

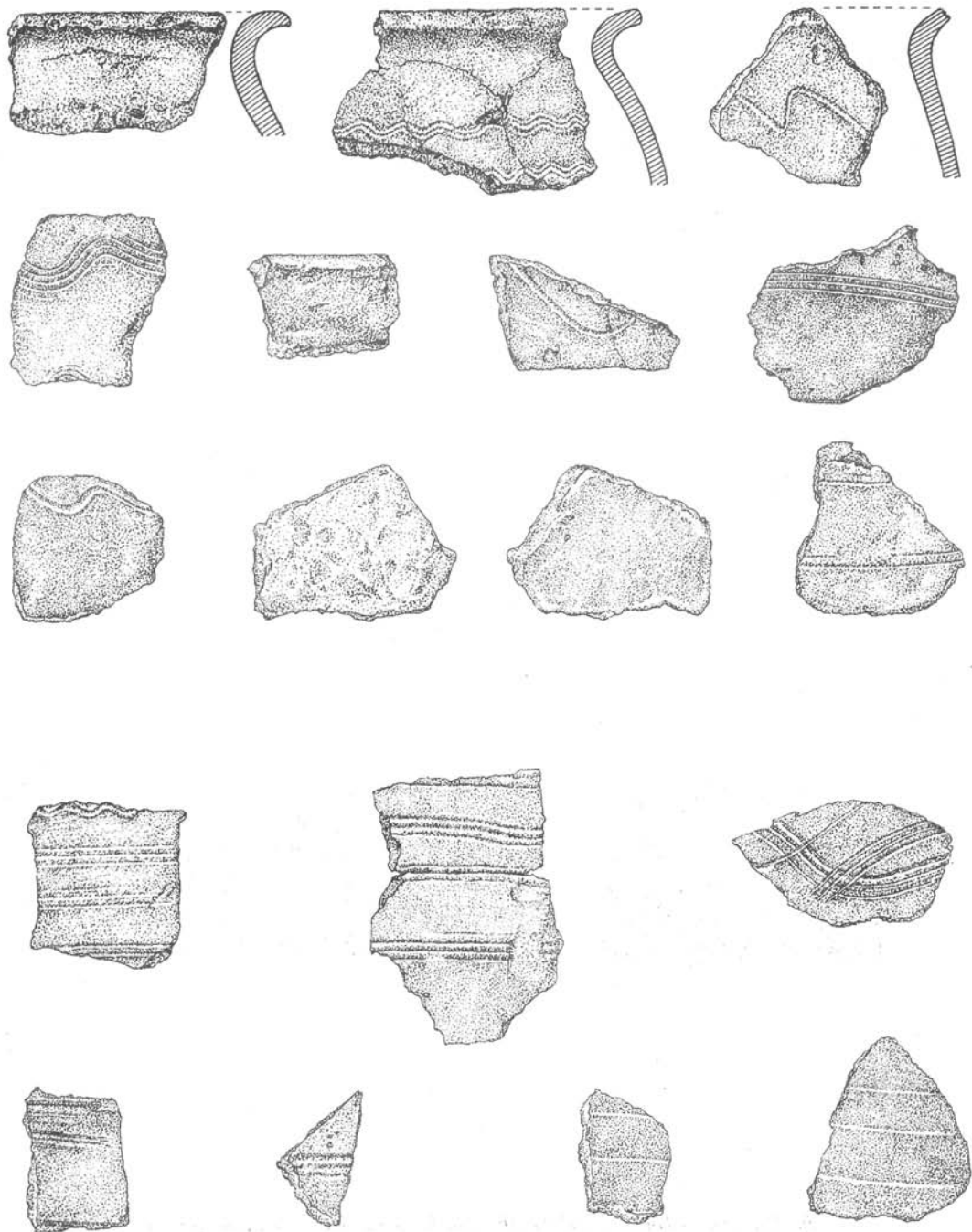
2. kép. 1. és 2. sz. kemence oldal- és felülnézeti rajza

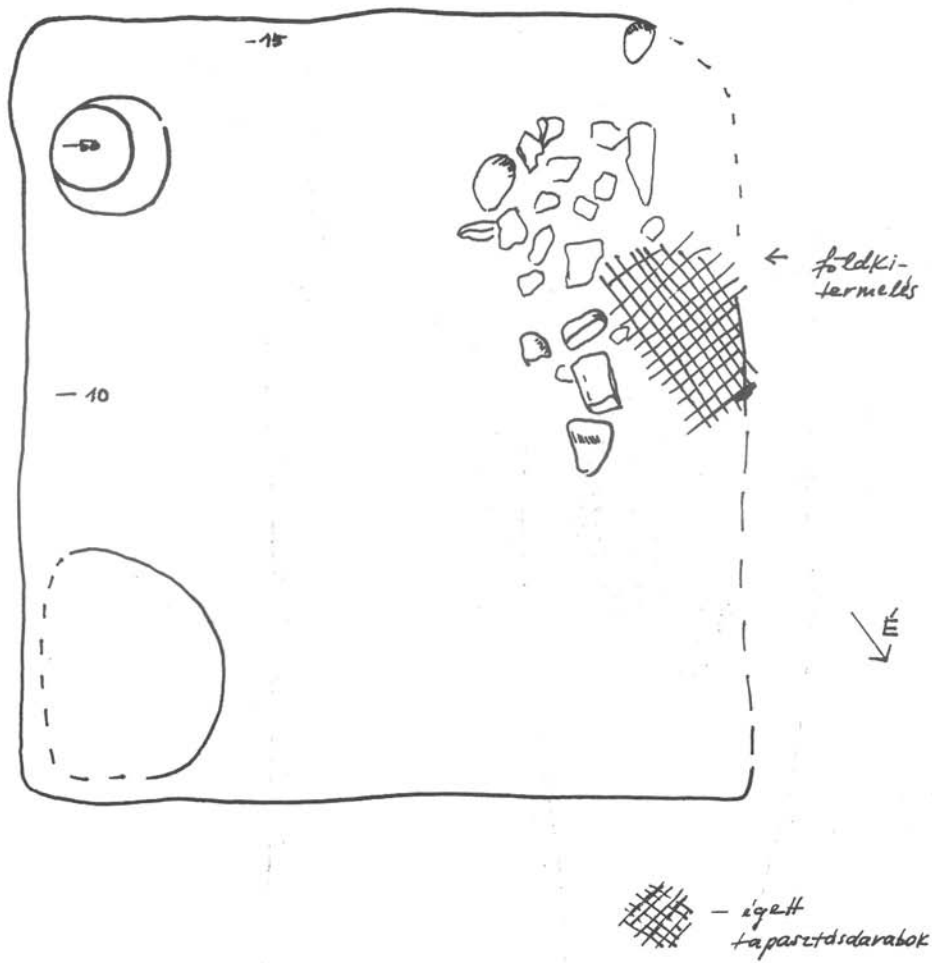
3. kép. A 4. sz. kemence

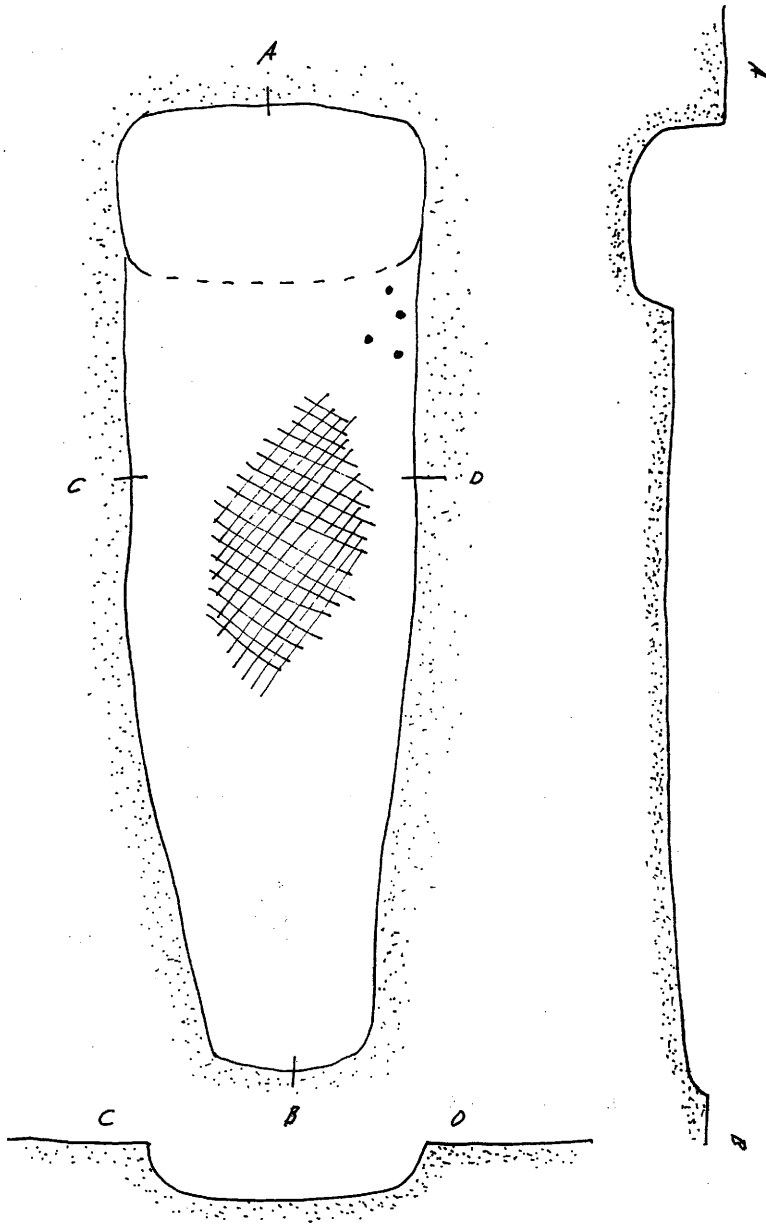
4. kép. A kemencék környékén előkerült kerámialeletek illetve sütőharangtöredék

5. kép. Cseréptöredékek a kemencék környékéről

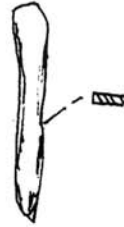
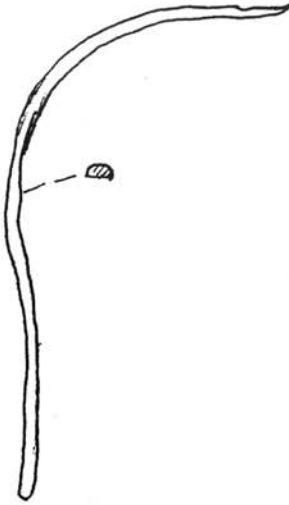
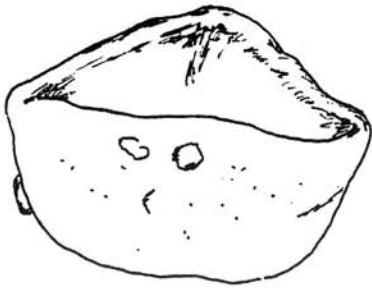
6. kép. I. sz. földbevált ház

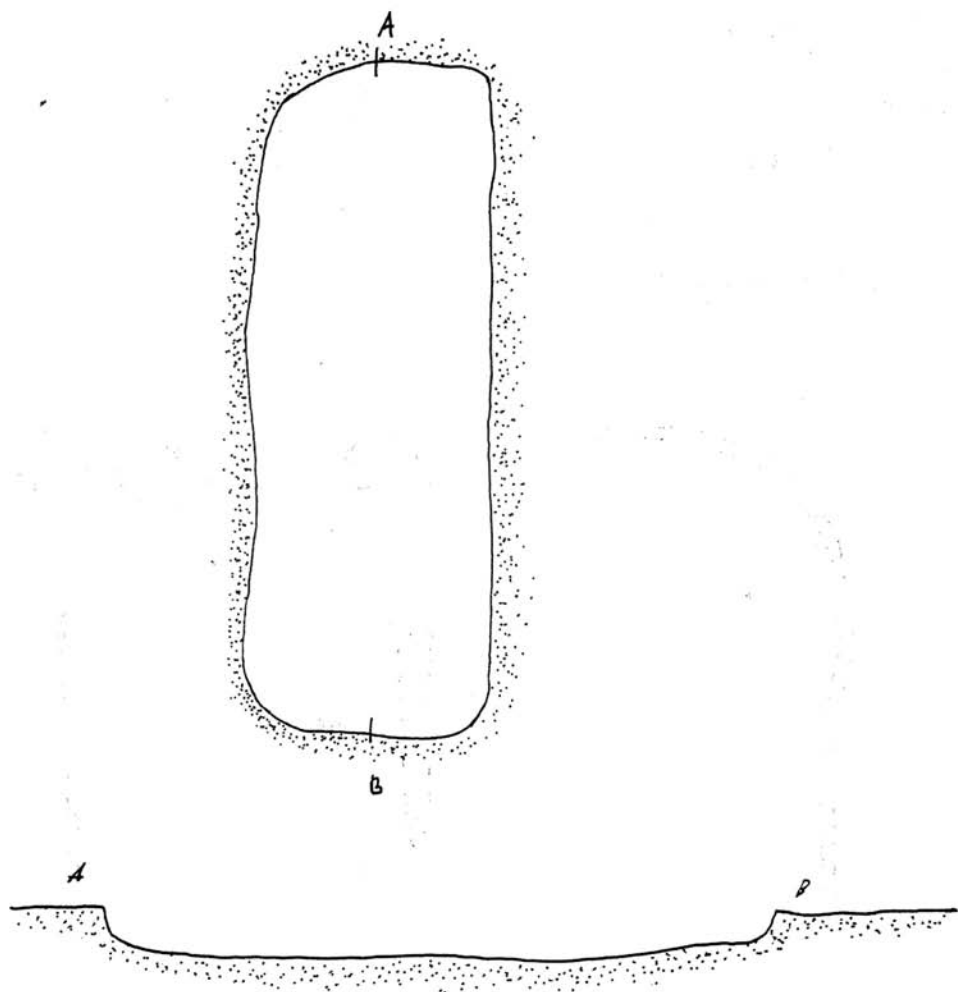
 - öntőhelyeken
 használt darabok,
 azaz a munkagödre
 és a hűtő

 - eltérő, szürkés
 betűkésű lyukak,
 bennük bronzda-
 rakatok

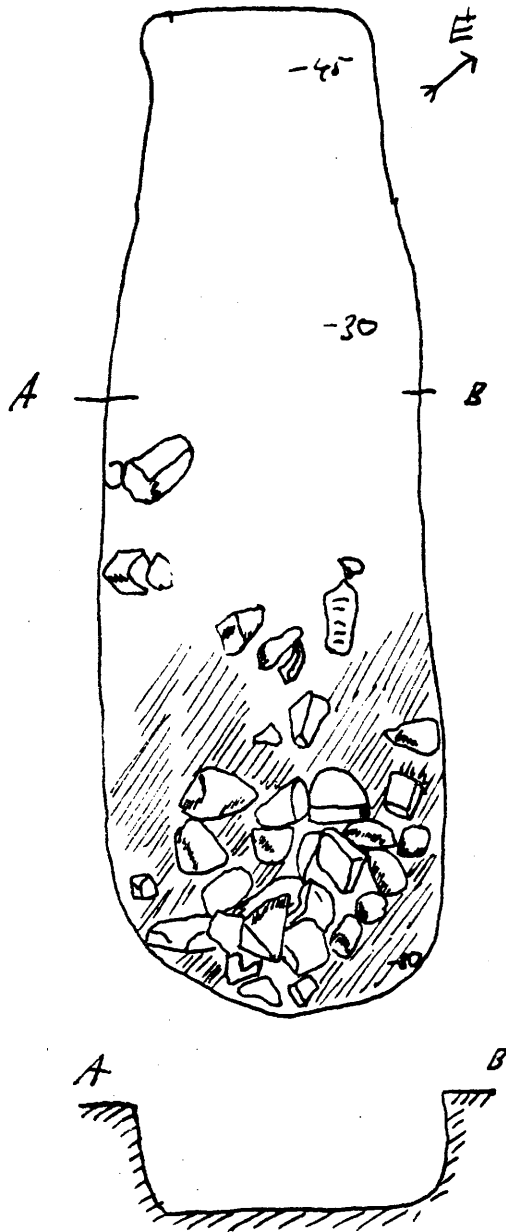
7. kép. Öntőhely munkagödre

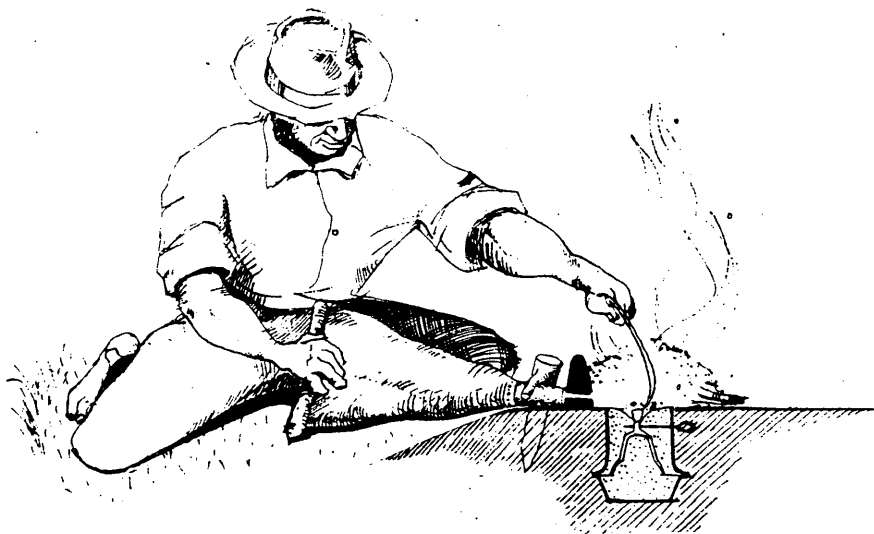
8. kép. Az öntőhely leletei

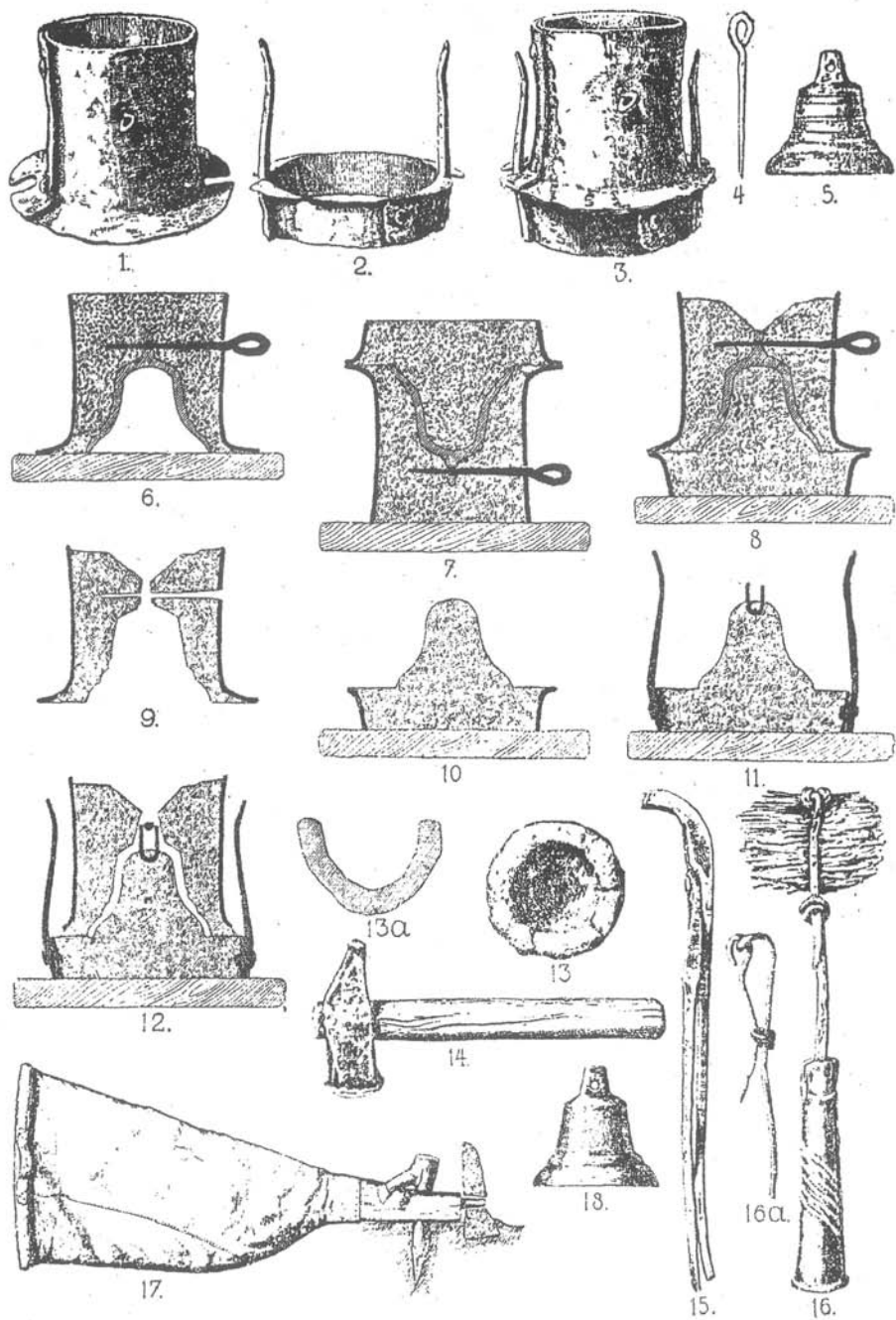
9. kép. Ipari célú(?) objektumok

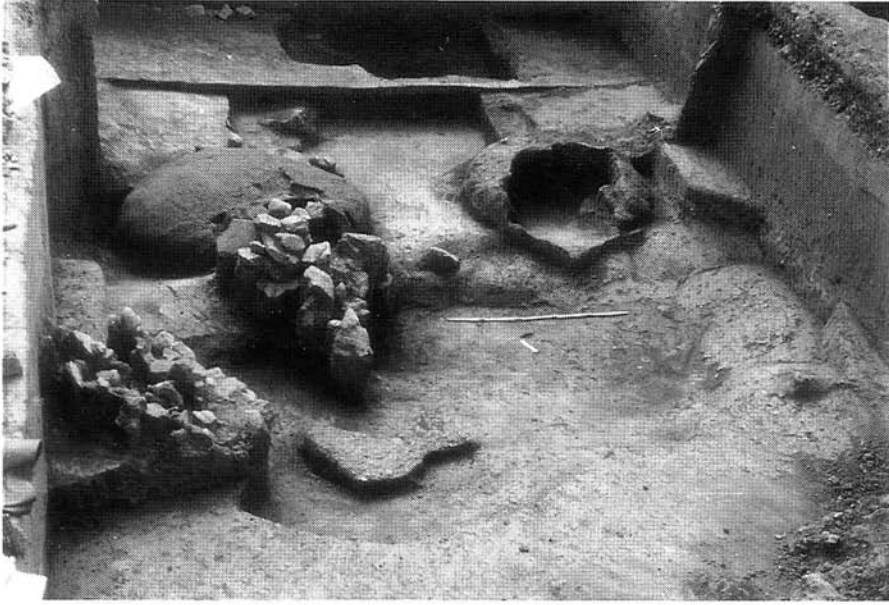
10. kép. Ipari célú objektumok

11. kép. A csengőöntés sémája (Bodgál Ferenc nyomán)

12. kép. Csengöntőmester felszerelése (Roska M. nyomán)

1. fotó. 1. és 2. sz. kemence

**NEUE BEITRÄGE ZUR FRÜHÁRPÁDENZEITLICHEN TOPOGRAPHIE
VON VISEGRÁD
(Resümee)**

Dank seiner natürlichen und geographischen Gegebenheiten – dem an Holz und Wild reichen Pilis–Gebirge, der Donau und der in sie mündenden Bäche – sowie dank seiner strategischen Lage kam Visegrád von der Römerzeit bis zum Mittelalter im Donauknien eine bedeutende Rolle zu.

Während der kaiserzeit war es seine Aufgabe, den die Reichsgrenze bildenden Donafluß bzw. die Übergangsstellen, Brückenköpfe und die entlang des Limes verlaufenden Straßen zu schützen.

Zur Árpádenzeit wurde von Visegrád aus das Flußtal, die Straße Buda–Esztergom und das königliche Jagdgebiet im Pilis–Gebeirge bewacht bzw. das Komitat Visegrád, später Pilis verwaltet. Neben den Fundorten, die im Zuge der bisherigen Forschungen bekannt wurden – Várkert, Sibrik domb, Széchenyi utca, Strandbad Lepence –, kam bei Rettungsgrabungen in Vorbereitung zum Bau der Donaustaufe in Visegrád–Lepence, am rechten Ufer des hier fließenden Baches ein frühárpádenzeitliches Siedlungsdetail zum Vorschein, bestehend aus 1 Grubenwohnhaus, 5 im Freien stehenden Öfen und 3 zu Handwerkszwecken (?) verwendeten Gruben. Die Öfen hatte man zum Kochen und Backen benutzt, um sie herum fanden wir Gebrauchsgegenstände: Mahlsteine, Fragment einer Schüssel zum Korntrocknen, Keramikstücke, Spinwirteln, Eisen- und Knochengegenstände. Eine der Gruben (Nr. 1) blieb fast völlig intakt erhalten, über ihrem Eingang war eine Rauchabzugsöffnung zu beobachten, zu der uns gegenwärtig keine zeitgenössischen Parallelen bekannt sind. Das neben den Öfen freigelegte Grubenhaus mit einer Grundfläche von 240x250 cm war stark gestört, weshalb es bezüglich seiner Konstruktion nur Annahmen gibt.

Freigelegt wurden auf dem Gelände der Siedlung ferner 3 flache, 260–350 cm lange Gruben. Aus einem der Objekte, bei dessen Anlegung man das Grab 46 des hier befindlichen römischen Gräberfeldes mit Brandbestattungen gestört hatte, bargen wir Bronzefragmente, Schlackestücke, 2 unversehrte und mehrere fragmentierte Schmelzriegel sowie Reste eines Eisenwerkzeuges (?).

In den drei Objekten und ihrer Umgebung kamen nur wenige Keramikscherben aus der Árpádenzeit vor. In der Grube mit den Schmelzriegeln konnten wir vier Löcher mit einem Durchmesser von 4–6 cm und einer Tiefe von 5–10 cm beobachten. Ausgehend von den Funden und archäologisch dokumentierbaren Erscheinungen nehmen wir an, daß sich hier eine kurze Zeit benutzte, árpádenzeitliche Buntmetallgießerei befunden haben dürfte. Zur Bekräftigung dieser Annahme und zur Rekonstruktion der hier ausgeführten Arbeit zogen wir auch Geschichtsmaterial und die ethnographischen Angaben des bis zum 20. Jh. reichenden Zeitalters heran.

Péter Gróf

Abb. 1

Planzeichnung des Fundortes

Abb. 2

Zeichnung mit Draufsicht und Seitenansicht der Öfen Nr. 1 und 2

Abb. 3

Der Ofen Nr. 4

Abb. 4

In der Umgebung der Öfen zum Vorschein gelangte Keramikfunde bzw. Fragment einer Backglocke

Abb. 5

Keramikscherben aus der Umgebung der Öfen

Abb. 6

Das Grubenhaus Nr. 1

Abb. 7

Arbeitsgrube der Gießerei

Abb. 8.

Die Funde der Geißerei

Abb. 9

Zu handwerklichen Zwecken (?) genutzte Objekte

Abb. 10

Für handwerkliche Tätigkeiten genutzte Objekte

Abb. 11

Das Schema des Glockengießens (nach Ferenc Bodgál)

Abb. 12

Die Ausrüstung des Glockengießermeisters (nach M. Roska)

НОВЫЕ ДАННЫЕ ПО ТОПОГРАФИИ ВИШЕГРАДА В РАНнюю ЭПОХУ АРПАДОВ

(Резюме)

Природно-географические условия Вишеграда (горы Пилиш, богатые лесом и дичью), его стратегическая роль (расположение на берегу Дуная и ручьёв, вливающих в него) обусловили его важное значение в излучине Дуная начиная с римской эпохи до средневековья.

В римское время здесь главной задачей являлась охрана Дуная, обрывавшего границу империи, а также бродов, предместных плацдармов и дороги, проходившей рядом с лимесом.

В эпоху Арпадов в Вишеграде контролировались долина реки, трасса Буда-Эстергом и пилишские королевские охотничьи угодья. Вишеград также был административным центром комитата Вишеград, а затем Пилиш. В ходе исследований предыдущих лет раскопки велись на памятниках Варкерт, холм Шибрика, ул. Сечени, пляж в Лепенце, а в ходе аварийных раскопок, связанных со строительством гидроэлектростанции был исследован в частности памятник Вишеград-Лепенце. Здесь, на правом берегу ручья была открыта часть поселения ранней эпохи Арпадов: 1 полуземлянка, 5 печей вне домов и 3 ямы, использовавшиеся в промышленных(?) целях. Печи использовались для приготовления пищи, вокруг них были найдены предметы быта: жернов, фрагмент миски для сушки пшеницы, фрагменты керамики, пряслица, железные и костяные предметы. Одна из печей (печь 1) сохранилась почти в целости, над её устьем наблюдалось отверстие для отвода дыма, аналогию которому из памятников этого времени найти не удалось. Полуземлянку (240x250 см), открытую рядом с печами сильно разрушили, поэтому в отношении её конструкции мы располагаем только предположениями.

На территории поселения было найдено три мелких ямы длиной 260–350 см. Одна из них разрушила римское погребение с кремацией 46. В ней мы обнаружили фрагменты бронзы, шлак, 2 целых и несколько фрагментированных тигеля, остатки железного инструмента(?).

В трёх ямах и их окрестностях было найдено мало керамических фрагментов эпохи Арпадов. В яме с тигелями было найдено 4 ямки диаметром 4–6 см, глубиной 5–10 см. На основании находок и археологических явлений мы предполагаем наличие мастерской по отливке цветных металлов, просуществовавшей недолгое время в эпоху Арпадов. Для подтверждения этого предположения и реконструкции деятельности мастерской мы использовали исторические и этнографические данные вплоть до XX века.

Петер Гроф

Рис. 1. Схема местности памятника

Рис. 2. Вид сбоку и сверху печей 1 и 2

Рис. 3. Печь 4

Рис. 4. Керамические находки и фрагмент печного колокола из окрестностей печей.

Рис 5. Фрагменты керамики из окрестностей печей

Рис 6. Полуземлянка 1

Рис 7. Рабочая яма места плавки

Рис 8. Находки с места плавки

Рис. 9. Промышленные объекты

Рис. 10. Промышленные объекты

Рис. 11. Схема литья колокольчиков (по Ференцу Богдалу)

Рис. 12. Инструменты мастера по литью колокольчиков (по М. Кошке)